

Бойченко О.М.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

The offered article lights up the question of co-operation of military industry of European union's countries as an important direction of strengthening like a supranational formation. Also author shows the contradictoral moments which arise up as a result of the noted transformations and the positions of countries and their actions in the branch of creation the structure of general units of military and industrial division. At the end of the article the the features of industrial integration of European Union in military sphere are described.

Головним питанням даної публікації є, насамперед, спроба автора показати ті напрями та тенденції розвитку й функціонування складових елементів військово-промислової кооперації країн Європейського союзу, які мають місце на сьогоднішній день.

Відповідно, актуальність даної проблеми полягає в тому, що фактично з посиленням ролі Європейського Союзу як політичного та економічного гравця у світовій політиці поступово на перший план виходить також питання автономності об'єднання у військовій сфері, а провідним питанням, виходячи з зазначеного, є якраз формування цілісної структури військово-промислового комплексу ЄС з метою нівелювання наявного розриву у галузі озброєнь та військових технологій у порівнянні зі США, які наразі являються диригентами у сфері формування військової політики НАТО, будучи в той же час гарантом безпеки ЄС. Тому питання формування спільного європейського військово-промислового комплексу є предметом вивчення багатьох дослідників як іноземних, так і вітчизняних. В цьому контексті актуальними для детального вивчення проблеми формування інституційного рівня як військово-політичної структури ЄС в цілому, так і підструктури військово-технічного співробітництва зокрема є дослідження О.Іжака, М.Носова, О.Бодрука, Й.Варвіка, Д.Кульмі, Ф.Газдага. В той же час, питання структури ВПК ЄС, його компонентів, стану співпраці та напрямків досліджень найкраще описані в роботах І.Іванова, П.Чао, К. вон Вог'ю.

Виходячи з зазначеного, автор публікації ставить за мету дослідити, по-перше, сучасний стан національних військово-промислових комплексів країн ЄС, по-друге, динаміку створення об'єднань військово-технічного співробітництва на комунітарному рівні, по-третє, ступінь автономності європейських військово-промислових об'єднань від структур НАТО.

Формування військово-промислового комплексу Європейського Союзу проходить в умовах, коли традиційні країни-імпортери озброєння цілеспрямовано здійснюють політику закупівлі в відповідності до давніх корпоративних зв'язків та визначення постійного експортера, в той час як поява нового сегменту на ринку озброєнь, яким наполегливо хоче стати Європейський Союз, являється дратівливим фактором для «китів-старожилів»

* здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доц. Мінгазутдінов І.О.

даної галузі, якими традиційно вважають США та Росію. Проте, незважаючи на конкурентне протистояння, політичний та економічний тиск, а в деяких випадках і відвертий скептицизм, ВПК Європейського Союзу поступово «стає на рейки» і зміцнює свої позиції на внутрішньому ринку озброєнь, а в деяких випадках навіть витісняє конкурентів і на зовнішньому.

Разом з тим ВПК ЄС, що створюється в інших історичних умовах, чим американський чи, як раніше, радянський, і такий, що спирається на інтеграцію відразу багатьох держав, має свої особливості, проблеми та виміри.

Однією з найбільш логічних та очевидних причин ескалації потужності оборонних приготувань Брюсселю експерти зазвичай називають небажання міцніючого в політичному та економічному плані Європейського Союзу знаходитись в залежності від США в галузі військових можливостей, як це було, і мабуть, частково є до цього часу. «Визначальним технічним викликом в справі формування власної та надійної обороноздатності Європи, - писав, наприклад, лідер ліберально-демократичної фракції Європарламенту Г.Ватсон, - являється необхідність нівелювати той розрив, що виник в результаті нашої більш ніж п'ятдесятирічної залежності від США в галузі озброєнь та військової інформатики, причому практично по всіх їх компонентах». ЄС нерідко залишається відомим по відношенню до США при прийнятті стратегічних рішень. До цих пір він не має доступу до частини військової інфраструктури НАТО (яка контролюється США одноосібно), що наглядно проявилось як під час операції на Балканах, так і під час операції спецсил ЄС «Артемізія» в Конго. Це все сприймається в Брюсселі як знак слабкості та несамостійності власної зовнішньої та оборонної політики. На думку військових аналітиків, Європа начисто програє «гонку озброєнь» американським корпораціям. Не дивно - оборонний бюджет США на 2003 рік складає 390 мільярдів доларів. Сукупний військовий бюджет п'ятнадцяти країн Євросоюзу більш ніж в два рази менше - 160 мільярдів. Наприклад, у 2002 році американський уряд вклав в розробки нових військових технологій 100 мільярдів доларів, європейці - не більше 40. Після 11 вересня корпорації «Боїнг» і «Локхід-Мартін» одержали від американського уряду додаткові замовлення і тепер успішно витісняють з ринків європейських конкурентів. Вони пропонують ціни свідомо нижче, ніж можуть дати будь-які виробники Старого Світу, що не мають такої могутньої державної підтримки. Навіть спільний загальноєвропейський проект військово-транспортного літака А-400М залишається як і раніше в кресленнях: не вистачає грошей для завершення власних розробок. Тому замість французьких новий лайнер швидше за все оснастять американськими моторами - так дешевше. Звичні для європейських виробників ринки збуту озброєнь один за іншим «здаються» заокеанським оборонним корпораціям. Нарешті, науково-промисловий потенціал ЄС останнього часу було помітно ослаблено політично мотивованим поглинанням їм економічно слабких країн Центральної, Східної та Південної Європи, і для того, щоб досягти ВВП на душу населення таку ж, як і в США, ЄС потрібно не менше, ніж 120 років, а отже про істотний рівень підняття конкурентної спроможності в найближчий час не може бути й мови.

За даними Асоціації аерокосмічної та оборонної промисловості ЄС (АСД), ядро сучасного ВПК Євросоюзу формує близько 800 фірм з загальною зайнятістю в 615 тис. чоловік і обсягом продаж більше 100 млрд. євро на рік. Їх загальний портфель замовлень на 2004 рік склав близько 148 млрд. євро, число субпідрядників (включаючи малий та середній бізнес) доходять до 80 тис., де, в свою чергу, зайнято близько мільйона чоловік.

Зрозуміло, це не йде ні в яке порівняння з військово-промисловим комплексом США, де продовжує діяти порівняльна формула «2-4-8-16», що показує в рази відставання ЄС від США за об'ємами держзакупівель військової техніки, бюджету військово-космічних науково-дослідних розробок, загальному об'єму фінансування на дослідження та розробки

і по оборонним держзакупівлям загалом. Принципово важливо є також, що ВПК США базується на єдиному ринку озброєнь в країні, тоді як в ЄС цей ринок розрізнений, тільки ще складається як єдине ціле, недостатньо технічно стандартизований. Так, наприклад, 85 % всіх ресурсів галузі до сих пір формуються, розподіляються й управляються не через Брюссель, а в рамках національних програм окремих країн-членів ЄС4.

Тим не менше, й ВПК ЄС не варто недооцінювати, особливо якщо врахувати ряд деяких його специфічних особливостей.

Так, **по-перше**, він давно вже перейшов за межі колишніх основних західноєвропейських виробників озброєння – Франції, Великобританії та Німеччини. На даний момент активно мілітаризувалась промисловість Італії, Іспанії, Нідерландів, Бельгії, Данії. На основі технологічних кооперацій в число виробників авіакосмічного обладнання ввійшли майже всі країни ЄС. Тому бельгійські фірми зарекомендували себе випуском авіакомпонентів, електроніки, стрілецької зброї, композитів, малих ракет, датські – виробництвом радарів, фюзеляжів, послуг військових інженерів, грецькі – авіакомпонентів, електроніки, ремонтом літаків та гелікоптерів. Немає також різниці між країнами НАТО та традиційними нейтралами. Швеція виробляє в рік зброї на 35 млрд. крон і експортує на 14 млрд. крон. Щонайменше 8 її фірм, включаючи «Сааб» та «Вольво», випускають винищувачі, гармати, бойові машини піхоти, електроніку, гелікоптери, сенсори, амуніцію і т.д.

В свою чергу, Фінляндія випускає бойові машини піхоти, авіакомпоненти та іншу військову техніку на суму близько 210 млн. євро на рік, а її провідна військово-промислова фірма «Патрія» акційно пов'язана з потужним військовим консорціумом ЄС «ЄАДС» і має свої філіали в США, Великобританії, Швеції, Німеччині та Естонії5.

По-друге, при значній орієнтації на продукцію подвійного та цивільного призначення, багато компаній залишають в своїй структурі невійськові підрозділи, або ж частково завантажують такою продукцією військові. Наприклад, французький військовий концерн «Таліс» випускає також засоби інформатики, судна (на 2 млрд. євро на рік), «Сааб» та «Вольво» – автомобілі.

По-третє, ВПК ЄС до цього часу в значній мірі являється одержавленим. Багато його підприємств являються або бюджетними, або належать державі на паях, причому багато де з контрольним пакетом акцій, і в найменшій мірі являються приватизованими. Наприклад, в руках французького уряду знаходиться 97,224 % авіамоторобудівельної фірми «СНЕКМА», 33,4 % акцій «Таліс», 15 % - «ЄАДС». Велика частка держави в компаніях «Техспейс» (Бельгія), «Патрія» (Фінляндія), «Хеленник» (Греція). Держава покриває в ЄС 45% видатків на військово-наукові розробки в сфері космічних досліджень (США – 33 %, Японія – 26%).

Визначальним моментом залишається і національна розрізненість в сфері закупівель і дубляж в розробці систем озброєнь з-за наявності відповідної кількості військових відомств, різних як по можливостям, так і за потребами.

Нарешті, поступаючись в могутності військовим підрядникам США, і самі компанії ЄС можуть поки що забезпечити своїм клієнтам лише вузькопрофільні запропонування як по тематиці, так і за географією виробництва. Зазвичай це концентрація сил на окремих, проривних проектах («Аеробус», система космічного зв'язку та навігації «Галілео», проекти «Єврофайтер», «Єврокоптер» і т.д.), а із 500 компаній ЄС, що здійснюють військово-наукові розробки в сфері космічних досліджень 55 % досліджень приходить всього на 20 фірм, причому тематично вони на 67 % спрямовані всього на чотири сектори науки і техніки.

Цікавим калейдоскопом всіх цих особливостей є найбільш могутній військово-промисловий консорціум ЄС «ЄАДС». Створений в 2000 році, він має оборот в 30 млрд. євро, 100 тис. зайнятих робітників, 70 підприємств та 35 філіалів за кордоном. Його власни-

ками є німецький «Даймлер-Крайслер» (30 % акцій), французький «Лагардер» (15 %) і уряд Франції (15 %), іспанська «СЕПІ» та індивідуальні партнери. «ЕАДС» складається з відділень «Ербас», військово-транспортної авіації, аеронавтики, космосу, систем оборони та безпеки. Під управління двох штаб-квартир в Парижі (стратегія, маркетинг, правове забезпечення) та в Мюнхені (фінанси, комунікації) він виробляє гелікоптери «НХ-90» і «Тайгер», літак ВМС «Дельфін», військово-транспортні літаки «С-295» і «СН-235», радари, телекомунікаційне обладнання, займає друге місце в світі з випуску керуючих ракет, працює на перспективу над винищувачем «Єврофайтер», гелікоптером «Єврокоптер», військово-транспортним літаком «А400М» (з гарантованим пакетом замовлень в 180 машин), поставляє компоненти літаків «АВАКС» і «Ф-4», входить в консорціум з управління «Галілео». Одночасно він же виробляє весь модельний ряд «аеробусів» (на авіасалоні в Ле-Бурже в червні 2005 року «ЕАДС» узгодив замовлення ще на 280 своїх машин проти 146 у «Боїнга»), обладнання для транспорту, зв'язку, інформатики і т.д.

Варто зазначити, що утворення спільних оборонних компаній і загальна інтернаціоналізація оборонного виробництва - явище характерне, передусім, для космічної й електронної галузей. Виробництво озброєнь і військової техніки для сухопутних сил і флоту зберігає переважно національний характер. Причиною цьому є велика номенклатура, як правило, специфічної для різних армій і флотів продукції (що складалась протягом багатьох століть військового розвитку в Європі), висока спеціалізація підприємств і невелика частка цивільної продукції (тобто цілковита залежність від державних замовлень).

За відсутності природного спільного замовника - єдиного оборонного відомства з єдиним оборонним бюджетом - європейські країни створили кілька механізмів, що координують виконання міждержавних програм озброєнь. Найбільш важливі з них такі:

- Організація спільної кооперації з озброєнь (відома за французькою назвою *Organisation de Coopération Conjointe en Matière d'Armement, OCCAR*);
- агенції НАТО з координації розробки і виробництва систем ППО NAMEADSMA, літаків Tornado і Typhoon (NETMA), гелікоптерів NH-90 (NAHEMA) і зенітних систем Hawk (NHMO);
- Західноєвропейська організація з озброєнь (WEAO).

Єдине європейське агентство озброєнь з'явилося порівняно недавно. Міністри закордонних справ ЄС на своєму засіданні в Люксембурзі 14 червня 2004 року схвалили утворення Європейського Агентства з питань оборонних засобів, закупок, досліджень.

Згода щодо остаточного схвалення діяльності Агентства була досягнута на прикінцевій фазі переговорів, коли були узгоджені проблеми, на яких наполягала Португалія. При цьому офіційний Лісабон заперечував проти положення, яке надавало змогу військово-розвинутим країнам (Британія, Німеччина та Франція) право ініціювати проекти, до яких залучення інших країн могло б відбуватися тільки за запрошенням.

Також суперечливі дебати точилися між Францією та Британією навколо того, чи надавати дозвіл третім країнам підключатися до діяльності Агентства, а також, наскільки автономним буде його діяльність від міністрів закордонних справ та оборони країни ЄС.

Нове Агентство, посилення на яке передбачено в тексті проекту Конституції ЄС, буде займатися проблематикою поглиблення досліджень в галузі озброєнь, спільного закупок, а також розвитку ринку військової техніки. Структурою ЄС (завдяки інкорпорації ним ЗЄС) можна вважати також Західноєвропейську організацію з озброєнь, проте її діяльність обмежена дослідженнями. На сьогодні ця організація виконує кілька міжнародних проектів, ціна яких становить близько 3 відсотків від суми, яка загалом витрачається на військові дослідження в європейських країнах.

Агенції НАТО мають вузьку спеціалізацію і не призначені для створення на їх основі більш універсальних структур. Найбільш впливовою і універсальною організацією з ко-

ординації і управління міждержавних програм озброєнь і військової техніки в Європі слід вважати ОССАВ, засновану в 1995 році за франко-німецькою ініціативою. З приєднанням Великої Британії й Італії вона налічує чотири члени. Великі шанси приєднатися до неї в найближчому майбутньому мають Бельгія, Іспанія, Нідерланди, Швеція. Хоча принципи діяльності цієї організації мають зрозумілі преференції до членів, існують механізми співпраці з іншими країнами. Зараз до компетенції ОССАН входить виконання 14 спільних європейських проектів (більше половини всіх існуючих) вартістю в десятки мільярдів доларів. Серед них - космічні системи, літаки (у тому числі новий транспортний літак А400М), кораблі, зенітні комплекси і системи для армії.

Інтернаціоналізація механізмів закупівель озброєння та військової техніки і виникнення транснаціональних оборонних компаній значною мірою сприяли зусиллям у напрямі створення гомогенного простору військового виробництва в Західній Європі. В цьому контексті поруч зі старими механізмами в рамках Наради національних керівників у галузі озброєнь НАТО (CNAD) варто згадати нові суто європейські ініціативи - Кодекс поведінки ЄС щодо експорту озброєнь і Рамкову угоду щодо сприяння реструктуризації і діяльності європейської оборонної промисловості.

Кодекс поведінки щодо експорту озброєнь являє собою механізм саме Європейського Союзу, реалізований в рамках його Спільної зовнішньої та безпекової політики. Кодекс прийнято у 1998 році як декларацію Ради ЄС, тобто як політичне, а не юридичне зобов'язання. Втім, він значною мірою гармонізує стосунки європейських експортерів зброї на зовнішніх ринках. Серед іншого, приміром, він передбачає, що європейські експортери не повинні пропонувати поставки за контрактами, від яких відмовився будь-який інший європейський експортер.

Підписана у 2000 році Рамкова угода - юридично зобов'язуючий міжнародний документ, який поєднав найбільші європейські країни - виробники зброї, а саме: Велику Британію, Іспанію, Італію, Німеччину, Францію і Швецію. Хоча Рамкова угода і не є механізмом Європейського Союзу, саме її появу можна вважати найбільш далекосяжним планом створення спільного європейського ринку озброєння і військової техніки через гарантування безпеки поставок, розробку міждержавних експортних процедур, взаємну охорону таємної інформації, узгоджені військові дослідження і гармонізацію військових потреб. Втім, угода, згідно з назвою, має рамковий характер, тобто реальний прогрес залежатиме від конкретної реалізації процедур і механізмів по кожному проголошеному напрямку.

Можна окреслити ядро країн, навколо яких відбуваються основні процеси консолідації європейської оборонної промисловості: Франція, Велика Британія, Німеччина (CNAD, MEAO, OCCAR, Рамкова угода, транснаціональні оборонні компанії); Італія (CNAD, WEAO, OCCAR, Рамкова угода); Іспанія (CNAD, WEAO, вірогідне членство в ОССАН, Рамкова угода, транснаціональні оборонні компанії); Швеція (WEAO, вірогідне членство в ОССАН, Рамкова угода); Нідерланди, Бельгія (CNAD, WEAO, вірогідне членство в OCCAR).

Зазначені напрями інтеграції оборонної промисловості країн ЄС - створення транснаціональних компаній, координація міждержавних програм, гомогенізація економічного простору - мають в основі спільний принцип, який можна визначити як «справедливий оборот» *juste retour*). Тобто повинен забезпечуватися баланс обігу фінансових і матеріальних ресурсів між країнами. Інтеграція неможлива за умови, коли країни поділяються на постачальників і покупців озброєння та військової техніки, і таким чином платники податків однієї країни фінансують створення робочих місць іншої, не отримуючи за це зворотних інвестицій.

Дотримання принципу *just retour* за сукупністю спільних програм і за роками життєвого циклу озброєнь і військової техніки становить основу діяльності OCCAR, WEAO, спільних агенцій озброєнь НАТО і є однією з базових ідей підписання Рамкової угоди. Цей же принцип регулює допуск на європейський оборонний ринок зовнішніх поставальників і часто сприймається ними як невинуватий європейський протекціонізм (хоча останній теж має місце).

Важливим фактором інтеграції європейської оборонної промисловості є поступове зростання витрат на сучасне військово-обладнання в бюджетах більшості європейських країн, а також залучення позадержавних коштів. Спочатку в цю галузь пішли банки («Банка ді Рома», «Ройал бенк оф Скотланд», «Банка націонале дель лаворо», «Юникредито Італіано»), а потім і такі обережні інвестори, страхові та інвестиційні компанії («Пруденшл», «Стандарт лайф іншуренс») та пенсійні фонди (Національний страховий фонд Нідерландів).

Узагальнюючи вищезазначене, можна визначити таку фактичну особливість: контури військово-промислової політики ЄС, як показує аналіз наявної інформації, мають три основні особливості. По-перше, Євросоюз не ставить за мету вихід на рівень оборонних витрат чи оборонних держзакупівель США (що вважається неможливим на найближчий період, лише у далекосяжній перспективі), а надає перевагу концентрації сил та засобів лише на окремих, найбільш перспективних проектах військово-технічного прогресу («Галілео», «Єврокоптер», «Єврофайтер», транспортний літак А 400 М). По-друге, процес створення спільних військово-промислових форм кооперації має до цих пір дискусійний характер, оскільки інколи виникають деякі незначні суперечливі моменти на кшталт, наприклад, місцезнаходження центрального офісу новоствореного формування, структури підпорядкованості та визначення країни-представника керуючої особи/осіб, а також питання рівноправності всіх учасників проекту, не зважаючи, наприклад, на розміри країни, її географічне положення чи вагу впливу. Не останнім питанням залишається також і, в багатьох випадках, майже обов'язкове застосування в новостворених формаціях технологій «подвійного призначення». В розрізі цього, акцентована увага надається переливу створюваних військових технологій в цивільну промисловість – як для розширення ринку для оборонних компаній підрядників, так і для підвищення конкурентної спроможності економіки ЄС взагалі. Також, безумовний пріоритет буде віддаватись міжнародним (загальноєвросоюзівським) проектам, навіть в збиток національним, задля розподілення коштів та зняття фінансового тягаря з можливого недофінансування проекту на будь-якій стадії впровадження. Взагалі, за умови дотримання вищезгаданих принципів військово-промислового комплексу ЄС, не зважаючи на існуючі проблеми, має піднятися на більш високий щабель динамічного розвитку і його майбутнє як цілісної одиниці, рівнозначного партнера у взаємовідносинах з іншими загальноєвропейськими лідерами – виробниками зброї (США, Росія, останнім часом Китай) може визначитись вже в найближчий час. Нарешті, по-третє, наріжним каменем спотикання може стати саме ступінь автономності спільного ВПК ЄС від структур НАТО (вважай США). Звичайно зрозуміло, що в існуючих межах фінансування національних ВПК взагалі неможливо досягти ніякого порівняння (більшість європейських військових розробок і дотепер реалізуються з залученням американських виробників озброєння, перш за все їх наукового потенціалу), але за умови серйозного підходу до визначення цілісних меж об'єднання, розумного інтегрування та раціонального перерозподілу фінансових ресурсів перш за все на найбільш перспективні спільні проекти цей ступінь може значно підвищитись.

Література

1. К. von Wogau (Ed.), *The Part to European Defense*. Amsterdam, 2003. 371 p.
2. Известия, 29 апреля 2003
3. К. von Wofau., *Op.cit.* 419 p.
4. «EurActiv». 22.05.2005
5. «Major Companies of Europe», London, 2003, Vol. 1, 984 p. Vol. 6. 339 p.
6. [www. eito-com/index-eito.ntml](http://www.eito-com/index-eito.ntml)
7. «EurActiv», 28.02.2005
8. www.eads.net «Metro», 20.06.2005.